

Пасічник Ігор Демидович

доктор психологічних дисциплін, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін Національного університету «Острозька академія»

Максименко С. Д.

Доктор психологічних наук, професор, директор Інституту психології НАПН України ім. Г.С.Костюка

РОЛЬ КОГНІТИВНО - СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті здійснений аналіз особливостей процесу навчальної діяльності з позиції когнітивних стилів. Аналізуються напрацювання зарубіжних та вітчизняних дослідників стосовно зв'язків когнітивного стилю з інтелектуальною та мислинневою діяльністю, здібностями, пізнавальними процесами – як складовими метакогнітивної регуляції навчального процесу. Автори вказують на перспективність сучасних досліджень в даному напрямку, а особливо відносно вивчення впливу когнітивного стилю особистості на успішне виконання та результативність навчальної діяльності.

Ключові слова: когнітивно-стильові особливості, метакогнітивна регуляція, інтелектуальна діяльність, пізнавальні процеси.

В статье осуществлен анализ особенностей процесса учебной деятельности с позиции когнитивных стилей. Анализируются наработки зарубежных и отечественных исследователей относительно связей когнитивного стиля с интеллектуальной и мыслительной деятельностью, способностями, познавательными процессами - как составляющими метакогнитивной регуляции учебного процесса. Авторы указывают на перспективность современных исследований в данном направлении, особенно в отношении изучения влияния когнитивного стиля личности на успешное выполнение и результативность учебной деятельности.

Ключевые слова: когнитивно-стилевые особенности, метакогнитивная регуляция, интеллектуальная деятельность, познавательные процессы.

The article analyzes the characteristics of the process of learning from position of cognitive styles. Works of foreign and domestic researchers are analyzed in relation to connections of cognitive style with intellectual and cogitative activity, capabilities, and cognitive processes - as components of the metacognitive regulation of the educational process. Authors mark on perspective of modern researches in this direction, especially in regarding the study of influence of cognitive style of personality of the successful implementation and effectiveness of educational activity.

Keywords: cognitive stylish features, metacognitive regulation, intellectual activity, cognitive processes.

Не підлягає сумніву той факт, що якість навчання, професійної підготовки пов'язані з врахуванням індивідуально-психологічних характеристик (мотивації, здібностей, інтересів, наполегливості, рівня адаптації тощо), а також особливостей пізнавальних процесів суб'єкта навчальної діяльності. Останнім часом в методологічному арсеналі психології особистості все частіше використовуються принципи і методи когнітивної психології, за допомогою яких особистість вивчається як споживач інформації, яка, певним чином декодується, переробляється, інтерпретується та використовується для досягнення кінцевого результату діяльності.

Зокрема зростає інтерес до наукових досліджень, в яких з'ясовуються зв'язки

індивідуальних особливостей особистості та її когнітивно-стильових характеристик, що презентують рівень метакогнітивної перцепції і визначають параметри пізнавальних процесів. Виявлення цих зв'язків дозволяє прогнозувати особливості поведінки особистості та результати її навчальної діяльності, що може бути засадою для індивідуалізації навчального процесу з метою підвищення його ефективності.

За останні роки в українській психології були захищені кандидатські дисертації, в яких вивчалися: когнітивно-стильові характеристики у зв'язку з навчальною діяльністю студентів; когнітивний стиль особистості як чинник процесу розуміння тексту; когнітивний стиль як чинник розвитку пам'яті молодшого школяра; психологічні особливості читання тексту іноземною мовою студентами з різним когнітивним стилем; вплив когнітивного стилю на спільну навчальну діяльність школярів; когнітивний стиль як чинник розвитку інтелектуального потенціалу майбутніх фахівців тощо.

Разом з тим потрібно констатувати, що когнітивно-стильові особливості як чинники індивідуалізації процесу навчання є недостатньо розробленою проблемою і залишаються одними з важливих питань сучасної психології.

Ідею існування стійких відмінностей в способах сприйняття і мислення сформулював ще в 1951 році Дж. Клейн [14], а термін "когнітивний стиль" запропонував американський психолог Р.Гарднер [13]. З того часу зусилля учених були спрямовані на те, щоб показати самостійне значення стильових особливостей пізнання, розуміння яких не зводиться традиційно до здібностей та інтелекту. Виявилось, що когнітивний стиль пов'язаний з багатьма характеристиками пізнавальних процесів, такими, як ефективність пам'яті, конвергентні здібності, креативність тощо.

М.Холодна обґрунтовує точку зору, згідно з якою когнітивні стилі - це інший тип інтелектуальних здібностей, що передбачають зрілість репрезентаційних можливостей суб'єкта та мають відношення до метакогнітивної регуляції інтелектуальної діяльності. Зокрема, ґрунтуючись на огляді історії дослідження когнітивних стилів, автор приходить до висновку, що стильові відмінності проявляються в характеристиках ментального образу об'єктивної ситуації: розгорненості його меж (референтними є такі когнітивні стилі, як імпульсивність-рефлексивність); ступені їх проникності (толерантність до нереалістичного досвіду); артикульованість цього ментального образу (полезалежність-полenezалежність); розведеність в ньому різнозагальнених категоріальних рівнів (діапазон еквівалентності, когнітивна складність-простота та ін.)[3].

У багатьох дослідженнях поняття когнітивного стилю розглядається як стійка індивідуальна характеристика особистості, що визначає способи взаємодії людини з інформаційним полем [15], а також основні шляхи здобуття особистісного досвіду [12]. В.М.Алахвердов, відштовхуючись від понять когнітивної психології, визначає когнітивний стиль як «сукупність критеріїв вибору» особистості для структурування власного образу світу. Багаторічні дослідження підтвердили, що із найбільш широкого кола інформації про навколишній світ кожна людина вибирає і засвоює частину, релевантну притаманному тільки їй індивідуальному способу сприйняття. Таким чином, ця індивідуальна вибірковість створює базу для формування різних, неповторних особистостей при відносно однакових навколишніх умовах. Наприклад, Безменов І.В., досліджуючи індивідуальні прояви полenezалежності-полenezалежності, пов'язані з суб'єктивною картиною світу, констатує, що для особистостей з вираженим полenezалежним когнітивним стилем характерні емоційно-тривожні суб'єктивні уявлення про навколишній світ, емоційна залежність від навколишнього зовнішнього середовища. У особистостей з вираженим полenezалежним когнітивним стилем переважає спокійне емоційне забарвлення суб'єктивних уявлень про навколишній світ [1].

Когнітивно-стильові особливості розуміються як особистісні утворення, яким характерний високий рівень централізованості та які проявляються в різних видах поведінки, в різних сферах діяльності. Г. Клаус вказує, що процеси переробки інформації суттєво залежать від конфігурації когнітивно-стильових компонентів, та їх стабільності. У

дослідженні О.Б.Напрасної констатується, що на діяльність людини впливає не один параметр когнітивного стилю, а певний комплекс когнітивного реагування, визначаючи пізнавальну діяльність особистості, зокрема навчальну діяльність студентів. Різні параметри когнітивного стилю діють на різних рівнях переробки інформації [8]. Наприклад, такий параметр як полезалежність-полenezалежність діє на рівні вирішення перцептивних задач і проявляється в здатності людини долати вплив контексту насамперед у неоднозначних, неструктурованих ситуаціях.

Окремою проблемою, що не знайшла остаточного вирішення на сьогодні, є співвідношення когнітивного стилю з іншими, описаними в психологічній літературі, стильовими характеристиками: індивідуальним стилем діяльності (В.С.Мерлін, І.П.Ільїн, Є.О.Клімов), стилем життя (А.Адлер), стилем людини (О.Лібін), стилем спілкування, стилем вирішення конфліктних ситуацій, стилем прийняття рішень (К.Коростеліна) тощо. Так, поняття індивідуального стилю діяльності В.С. Мерлін повністю відокремлює від поняття когнітивного стилю, розглядаючи перше, як складне утворення різнорівневих характеристик, що взаємодіють з об'єктивними потребами діяльності та властивостями особистості, а друге лише як внутрішні характеристики особистості [12]. Аналізуючи співвідношення між когнітивним стилем та стилем діяльності, Є.І.Маствіліскер робить висновок, що когнітивний стиль характеризує якісний бік пристосування до вимог діяльності та найбільше проявляється при високому прояві індивідуального стилю діяльності [там само].

На разі слід зазначити, що такий напрям дослідження особистості, як побудова повної картини стилю людини залишається досить актуальним.

Вивчення когнітивних стилів у контексті успішності навчальної діяльності пов'язане із загальною методологічною проблемою - чи можуть когнітивні стилі визначати не тільки способи діяльності, але й її продуктивність, успішність, результативність. Як бачимо її вирішення пов'язане із уже згадуваним вище дискусійним питанням співвідношення когнітивного стилю та здібностей, чи в більш широкому сенсі, співвідношення стильових (процесуальних) та рівневих (результативних) характеристик індивідуальності. З цього приводу І.Шкуратова доцільно зазначає, що не потрібно боятися пов'язувати стильові характеристики з успішністю діяльності, адже їх основна функція полягає в оптимізації діяльності. Відмінності між здібностями та стилем потрібно шукати в механізмах їх впливу на результат тієї чи іншої діяльності [3]. Згідно з класифікацією Н.Когана існує три рівні когнітивних стилів залежно від їх зв'язку з результативними характеристиками діяльності. До першого рівня належать такі когнітивні стилі, які виявляють зв'язки з найрізноманітнішими результативними характеристиками діяльності (полезалежність-полenezалежність, імпульсивність-рефлексивність тощо). На другому рівні когнітивні стилі можуть бути пов'язаними з деякими показниками успішності діяльності, але ці зв'язки нечисленні. До третього рівня дослідник відносить ті стилі, протилежні полюси яких мають рівну цінність [4].

Вперше у вітчизняній психології звернув увагу на особливість когнітивних стилів визначати успішність навчальної діяльності В.Колга, який показав, що стиль може бути нейтральним відносно кінцевої ефективності діяльності, але може й впливати на результати окремих її етапів, компонентів та видів. Були встановлені взаємозв'язки між стильовими особливостями пізнавальних процесів (зокрема за параметром аналітичність-синтетичність) та успішністю навчальної діяльності. Згідно з Г.Клаусом та В.Колгою, аналітичний когнітивний стиль виявляється ефективним при низькому темпі представлення навчальної інформації, великому числі повторень матеріалу, малій варіативності навчальних завдань, акценті на довільному запам'ятовуванні і саморегуляції функціонального стану [5; 6]. За даними В.Колги аналітичності відповідають понижені оцінки зі шкільної успішності, синтетичності відповідає підвищена результативність учбової діяльності. Найбільша наукованість та шкільна успішність спостерігається при співмірності процесів синтезу та аналізу. Синтетичність пізнавальних процесів сприяє

переносу уміння вирішувати схожі задачі, а аналітичність сприяє вирішенню різнотипних задач [7].

На сьогодні проведена значна кількість кореляційних досліджень, в яких виявлені значимі кореляції полезалежності/полenezалежності з рівнем освіти (більш високий рівень освіти пов'язаний з більш незалежним перцептивним стилем) та навчальною успішністю. Нещодавні дослідження, проведені на вибірці студентів-юристів в Національному університеті «Острозька академія», засвідчили, що найвищі позитивні кореляційні зв'язки спостерігаються саме між полenezалежністю та показниками успішності.

Вивчення впливу параметру полезалежності та полenezалежності на характер засвоєння навчального матеріалу показало, що у полenezалежних понятійна інформація структурована більш ієрархічно, ніж у полезалежних. Полenezалежні, визначаючи поняття, шукають рішення в середині структури поняття, звертають увагу на вертикальні зв'язки і поміщають потрібне поняття в точне місце в семантичному ланцюзі [2].

Полезалежність-полenezалежність впливає на роботу з текстом, зокрема його розуміння, переструктурування та реорганізацію. Досліджено, що полезалежність/полenezалежність проявляється як здатність виокремити змістово-смисловий гештальт на текстовому тлі. Зокрема ця здатність простежується у якості уміння виділити у інформаційному полі сув'язний, завершений, логічно-нерозривний ряд. У дослідженні Л.І.Романовської всі полезалежні у процесі сприйняття тексту висловили думку, що текст їм зрозумілий, але жоден із них не продемонстрував достатньої глибини розуміння. У свою чергу, полenezалежні відзначали „суперечливість" тексту, вважали текст „незрозумілим", проте так і не змогли посутньо збагнути текст, зокрема прийняти „неправильний" текст із методики О.В. Улибіної [10].

Уміння переструктурувати, реорганізувати текст проявляється в особливостях конспектування лекційного матеріалу, а також наукової літератури. З'ясовано, що полenezалежні краще перекладають інформацію на «власну мову»: скорочують кількість слів, перефразовують думки, використовують засоби структурування тексту у вигляді абзаців тощо.

Частково результати досліджень стосовно згаданого когнітивного стилю узагальнюють наступним чином: полезалежність хоча й пов'язана з більш низькою продуктивністю за деякими інтелектуальними видами діяльності, позитивно пов'язана з ефективністю в іншій сфері - в міжособистісних стосунках. Так, в одному з досліджень було показано, що групи, які складаються з полenezалежних людей, рідко приходять до спільної думки зі спірних питань. В іншому - полenezалежні діади студентів в 35% випадків не доходили спільної думки, полезалежні - лише в 5% [4].

Відносно впливовими на навчальну діяльність виокремлюють такі когнітивно-стильові особливості як імпульсивність та рефлексивність [3]. Загалом такий зв'язок вирішується у контексті аналізу показників швидкості вирішення задач, витраченого на це часу та кількості допущених помилок. Т.М.Серьогіна, аналізуючи відповідні дослідження, робить висновок, що рефлексивні люди в ході виконання мислительних та учбових дій враховують вимоги задач більш адекватно, ніж імпульсивні. Таке врахування призводить до кращого узгодження індивідуального темпу роботи з особливостями вирішуваної задачі, а це стимулює зростання досягнень [11]. Висловлюючи думку про переваги людини, яка в складних ситуаціях витрачає більше часу на вирішення задач, а в простих реагує швидко і легко, автор фактично говорить про стильову мобільність. Загалом на тенденцію зростання успішності навчальної діяльності при збільшенні стильової гнучкості, досягненні мобільності когнітивного стилю вказують такі дослідники, як Т.А.Гусєва, С.І.Кудінов, І.П.Шкуратова, М.О.Холодна та ін.

В дослідженні Гусєвої Т.А. та Кудинова С.І. [2] піднімається питання когнітивного навчання, де основною ідеєю виступає можливість індивіда використовувати у власній діяльності стильову гнучкість, що в свою чергу, пов'язане з проявами креативності у будь-якому виді діяльності. Дана позиція досить повно відображає процес навчальної

діяльності, вінцем, або ж вищим продуктом якої є творчі здобутки, де й знаходить своє місце креативність. З вищесказаного можна зробити висновок, чим краще учень може адаптувати власний когнітивний стиль, а також виходити за його межі, роблячи його лабільним, тим результативнішим буде його навчання. Однак ця проблема пов'язана з вирішенням дискусійного на сьогодні питання про ефективність, умови та можливості когнітивного навчання.

Підсумовуючи, слід зазначити, що когнітивні стилі визначають не тільки способи діяльності, але й її успішність. Особливості організації пізнавального досвіду визначають процес розуміння, оцінювання та інтерпретації, й тим самим впливають на конкретну поведінку людини, зокрема продуктивні аспекти навчальної діяльності. Слід наголосити на неприйнятності однозначного, лінійного підходу до оцінки ефективності того чи іншого когнітивного стилю. В різних ситуаціях різні когнітивні стилі по-різному пов'язані з успішністю: один і той самий стиль в одних ситуаціях може знижувати успішність діяльності, в інших, навпаки, сприяти успішному вирішенню задачі.

Слід відмітити велику перспективність досліджень в даному напрямку. Вони допоможуть краще охарактеризувати механізми мисленнєвої діяльності, розмежувати здібності і особливості особистості, а саме стратегії та стилі обробки інформації. Виявлення зв'язків між когнітивним стилем та особливостями навчальної діяльності можуть стати в майбутньому основою для індивідуалізації даного процесу з метою підвищення його ефективності.

Література

1. Безменов И.В. Взаимосвязь социальной перцепции с когнитивными стилями студентов вузов : диссертация... кандидата психологических наук : 19.00.05. - Москва, 2007. - 192 с.
2. Гусева Т.А., Кудинов С.И. Педагог: наука, технология, практика. № 2 (9) 2000. Изд-во БГПУ, Барнаул. - С.93-96.
3. Дорфман Л.Я. Стиль человека: психологический анализ / Л.Я.Дорфман, В.Н.Дружинина, К.Коростелянин; [под ред. А.Либины]. - М.: Смысл, 1998.-309 с.
4. Егорова М.С. Психология индивидуальных различий. - М., 1997.
5. Клаус Г. Дифференциальная психология обучения. - М.: Прогрессе, 1984.
6. Колга В. Возможные миры когнитивных стилей // Когнитивные етили. Таллин; ТПедИ, 1986.
7. Колга В. А. Дифференциально-психологическое исследование когнитивного стиля и обучаемости: Дисс. ...канд.психол.наук // В.А.Колга.-Л.,1976.
8. Напрасна О.Б. Індивідуально-психологічні особливості когнітивно-стильових характеристик навчальної діяльності студентів: автореф.дис. ...канд.психол.наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О.Б. Напрасна. - К., 2004. - 20 с.
9. Оконь В. Введение в общую дидактику. Пер. с польского.- М.: Высшая школа, 1990. - 383с.
10. Романовська Л. І. Когнітивний стиль особистості як чинник процесу розуміння тексту : Дис... канд. наук: 19.00.01 - 2005.
11. Серегина Т.Н. Соотношение стилевых и продуктивных аспектов профессиональной деятельности личности //
12. Шкуратова И.П. Когнитивный стиль и общение. Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 1994. - 156 с.
13. Gardner, R.W. (1953). Cognitive style in categorizing behavior // Journal of Personality, 22, 214—233.
14. Klein G.S. (1951). The personal world through perception // R.R.Blake
15. Witkin, HA (1964), Origins of cognitive style // CScheerer (Ed). Cognition: Theory, research, promise. New York: Harper & Row.

